

KIÉ AZ ERDÉLYI FEJEDELMI KINCSTÁR?
Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György vagyoni vitája
1630–1636

KISS ERIKA – VISKOLCZ NOÉMI

.....
WHO OWNS THE PRINCELY TREASURY?
PROPERTY DISPUTE BETWEEN CATHERINE OF BRANDENBURG AND
GEORGE RÁKÓCZI I. 1630–1636

The marriage of Gabriel Bethlen, the Prince of Transylvania, to Catherine of Brandenburg in 1626 was initially seen as an union that held significant promise, especially in terms of foreign policy and political alliances. Bethlen made provisions for Catherine in his marriage contract, granting her considerable wealth and property. His will further enhanced her rights, theoretically making her the first to inherit the principality of Transylvania after his death in 1629. Catherine became the formal holder of an enormous treasury, however, her claim to this wealth and to political power faced several significant obstacles. The most prominent challenge came from George Rákóczi. A determined and ambitious figure, Rákóczi emerged as a powerful rival to Catherine after Bethlen's death. His ascendancy marked the end of Catherine's political ambitions in Transylvania.

This paper offers an exploration of the prolonged property dispute over Gabriel Bethlen's inheritance. On the one hand, George Rákóczi demonstrated a determined resolve to secure Bethlen's wealth, backed by a well-organized and efficient administrative apparatus. On the other hand, Catherine of Brandenburg was at a disadvantage from the start. Her lack of preparation for the political and legal battles that ensued left her in a vulnerable position.

Catherine's inability to rally sufficient support or effectively counter Rákóczi's claims underscores the precarious position of widowed aristocratic women, even those with significant theoretical rights to wealth and power.

Keywords: Principality of Transylvania, George Rákóczi I., Catherine of Brandenburg, Gabriel Bethlen, princely administration, political marriage, Margraviate of Brandenburg, Hohenzollern–dynasty, 17th century
.....

Bethlen Gábor Brandenburgi Katalinnal kötött házasságát sok szempontból vizsgálta a történeti kutatás. Általános vélekedés, hogy a nagy reményekkel, mindenekelőtt külpolitikai előnyökkel kecsegtető rövid házasság nem hozta meg a felek számára a várt sike-

Kiss Erika, művészettörténész, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár. Viskolcz Noémi, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet.

reket. Az együttélést nem kísérte gyermekáldás, és bár Bethlen Gábor igyekezett minden módon körülbástyázni felesége erdélyi pozícióját, Brandenburgi Katalin sikertelen politikai szerepvállalása után kénytelen volt elhagyni az országot. Katalin helyzete, majdani özvegyisége egzisztenciális alapját a férj a házassági szerződésben, majd végrendeletében is rögzített adományok, ajándékok és hagyaték formájában kívánta biztosítani. Bethlen Gábor halála után Brandenburgi Katalin a fejedelemség első birtokosává és egy kiemelkedően gazdag kincstár, benne rendkívüli mennyiségű készpénz birtokosává vált – papíron. Birtokba kerülésének azonban több akadálya is volt, közülük a legerősebb, és végül verhetetlen ellenfélnek egykori *per procuracionem* esküvői „vőlegénye”, Rákóczi György bizonyult.

Jelen írásban a bethleni örökség, a birtokok mellett főként a pénz és mobiliák körüli hosszú vagyoni vitát tárjuk fel. A szerencsés forrásadottságok alapján az egyes vagyonelemek sorsát is követhetjük, de a két fél és segítők tárgyalási stratégiája is kibontakozik: Rákóczi nagyon eltökélt szerzésvágya, a mögötte álló adminisztráció olajozott működése egy – a feladatára felkészületlen (felkészítetlen) és magára hagyott – idegen fejedelmi özvegygel szemben tudott győzelmet aratni a közel hét évig húzódo vitában.

A források

Radvánszky Béla báró az 1880-as években összegyűlt hatalmas másolatanyaga alapján egy sorozat kiadását határozta el. A 16–17. századi művelődéstörténet anyagi kultúrával kapcsolatos legfontosabb forrásait kívánta közreadni, udvartartási és számadáskönyveket, inventáriumokat, szakács- és orvosi könyveket. Végül csak két kötet jelent meg: az egyik Bethlen Gábor udvaráról és a vagyona sorsáról tartalmaz dokumentumokat, a másik régi magyar szakácskönyveket mutat be.¹ Számunkra most az első az érdekes, és abból is az, ami meglepő módon azóta is szinte teljesen visszhangtalan maradt: Bethlen Gábor vagyonának sorsa. Bethlen végrendeletében fiatal feleségére, Brandenburgi Katalinra hagyta fejedelemségét és vagyonát, akit azonban mindkettőből fokozatosan kiszorítottak. A fejedelemasszony az őt illető örökségért egészen 1636-ig küzdött Rákóczi Györggyel.

Radvánszky az iratokat az Országos Levéltár két különböző egységében tárta fel: részben érthetően a Rákóczi család levéltárában, részben a Magyar Kamara archívumának Neo-Regestrata Acta gyűjteményben, amely kamarai rendezetlen anyagokból és családi levéltárak anyagából tevődik össze. Mindezeket jól kiegészíti az 1880–1890-es években a pályatárs, Szilágyi Sándor által közzétett, a berlini titkos államlevéltárból, az Országos Levéltárból és máshonnan származó diplomáciai és országgyűlési forrásanyag.² Itt sze-

1 *Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor udvartartása.* Közli Radvánszky Béla. Bp., 1888. (Házi Történelmünk Emlékei); *Régi magyar szakácskönyvek.* Közli Radvánszky Béla. Bp., 1893. (Házi Történelmünk Emlékei.)

2 *Erdélyi országgyűlési emlékek. I–XXI.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1–21) VIII. (1621–1629), IX. (1629–1637); *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1883.; Brandenburgi Katalin és a diplomácia. I–VIII. I. *Történelmi Tár* 18 (1895) 209–229., II. Uo. 433–456., III. Uo. 19 (1896) 458–482., IV. Uo. 20 (1897) 709–732., V.

retnének megköszönni Kármán Gábor történész kollégánk önzetlen segítségét, aki berlini és itthoni levéltári kutatásainak fotóit és jegyzeteit bocsátotta rendelkezésünkre.

A források jellege

Radvánszky említett forráskiadványának már a harmadik részében is találunk Brandenburgi Katalin vagyoni helyzetére vonatkozó iratokat, így például ékszereinek lajstromát 1628–1629 tájáról, és egy, már az özvegyi állapotában keletkezett hagyatéki összeírást 1629-ből, mindkettőt német nyelven.³ A kötet negyedik része azonban az, amely a Bethlen Gábor halála utáni hét évben, részleteiben megvilágítja Brandenburgi Katalin vagyonának mozgalmas sorsát. Radvánszky összesen 61 iratot közölt „I. Rákóczy György és Brandenburgi Katalin között folyt tárgyalások iratai az özvegy fejedelemszonyt illető ingóságokról 1629–1636” fejezetcímmel. A dokumentumok jellege és nyelve vegyes: összeírások, inventáriumok, kötelezvények, missilisek, elszámolások, ingóságbecslések, elszámolások magyarul, latinul és németül.

Ahogy említettük, a kiadott források értékelése még egyáltalán nem történt meg, eltekintve Acsády Ignác egy rövid összegzésétől, amelyben a Katalinnak jutott tárgyak közül az érdekesebbeket – Attila pajzsát, Lehel kürtjét, a Pálffy-serleget és a Báthory-címeres poharakat – maga is felsorolta.⁴

Brandenburgi Katalin vagyona

Brandenburgi Katalin 1626-ban kötött házassága Bethlen Gáborral, az együttélés rövid három éve, a fiatal nő balszerencsés politikai szerepvállalása, végül távozása Erdélyből jól ismert eseményei a fejedelemség történetének.⁵ Most csupán a fejedelemszony vagyoni állapotának szempontjaira összpontosítva elmondható, hogy a házassági szerződés 1625-ben és Bethlen Gábor végrendelete 1629-ben látszólag megnyugtatóan biztosította Katalin helyzetét.

Uo. 21 (1898) 317–332., VI. Uo. 670–698., VII. Uo. 505–531., VIII. Uo. 22 (1899) 89–136.; Okiratok a két Rákóczy György történetéhez. Uo. 10 (1887) 209–242.

3 Bethlen Gáborné Brandenburgi Katalin ékszereinek lajstroma 1628–1629 körül, Brandenburgi Katalin özvegy fejedelemszony ingóságai. Fogaras, 1629. december 7. *Udvartartás és számadáskönyvek*, 233–238., 238–244.

4 Acsády Ignác: Bethlen Gábor udvara. *Budapesti Szemle* 17 (1889) 55–57.

5 Ötvös Ágoston: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. *Magyar Akadémiai Értesítő* 2 (1861) 153–243.; Bánki Judit: Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 311–327.; Deák Éva: Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozása. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Bp., 2007. 251–266.; Szabó Péter: Brandenburgi Katalin Sopronba költözött udvara (1632–1634). *Soproni Szemle* 64 (2010) 417–428.; Éva Deák: *Expressing Elite Status Through Clothing in Early Modern Europe. The Examples of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*. Saarbrücken, 2010.; Kármán Gábor: Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén. In: *A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár, 2014. 93–105.; Kármán Gábor: Egy diplomáciai zsákutca. Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *Aetas* 30 (2015) 9–35.

A házassági szerződést 1625. október 6-án írták alá Bethlen követei, Kovacsóczy István és Mikó Ferenc, valamint a menyasszony bátyja, György Vilmos brandenburgi választófejedelem, annak rezidenciáján, Köln an der Spreeben.⁶ Eszerint Katalin 15 ezer birodalmi tallért és gazdag kincstárt kapott hozományként. Bethlen Gábor nászajándéka (a latin szövegben *morgengaba*) igencsak nagyvonalúnak nevezhető: hitbérként a feleségé lett a 100 ezer forint értékű erdélyi Fogaras vára és minden hozzá tartozó birtok – évi 20 ezer forint jövedelemmel, valamint zálogbirtokként a Magyarországon fekvő, 300 ezer forint értékű Munkács vára minden javaival, városaival – évi 30 ezer forint jövedelemmel.⁷

Házassága révén Katalinnak személyes élete, de egzisztenciája, vagyonbiztonsága is a számára távoli, idegen Erdélyi Fejedelemséghez kötődött. Férjhezmenetele alkalmából ugyanis nyilatkozatot tett fivérének, György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek és porosz hercegnek, amelyben lemondott minden szülői, anyai örökségéről, igényéről. Így jövőjének biztosítékai azok az adományok, ajándékok, juttatások lettek, amelyekhez elsősorban házassága alkalmából, illetve jövendő férje, Bethlen Gábor és családja közötti hosszas diplomáciai alkuk következtében jutott, helyesebben melyekre jogot formálhattott. Bethlen halála után a hagyaték tárgyi, anyagi részének felosztása, a jogosultság alapja is erre a helyzetre vezethető vissza. Katalin férje örökébe lépett az 1626-os országgyűlés határozata értelmében, de házastársként.

Brandenburgi Katalin hozományáról részletes német nyelvű irat készült 1626. január 14-én, az inventárium latin nyelvű változata valószínűleg később keletkezett, már Erdélyben. A Berlinből hozott tárgyak leírását olyan pontosan, egybehangzóan követi a latin változat, hogy annak szövege egészen biztosan rendelkezésére állt az ismeretlen összeírónak.⁸ Mind a német, mind a latin irat részletesen felsorolja azt a négy ékszert, amelyeket Katalin menyasszonyként Bethlen Gábortól kapott: egy *Kleinod* (drágaköves ékszer, valószínűleg egy függő), 5 darab *Taffel diamant* (táblás csiszolású foglatatlan gyémánt), egy huszonnégy tagból álló lánc/nyakék és egy pár karkötő. Valószínű, hogy ezeket még a jelképes berlini házasságkötésre küldte el Rákóczi Györggyel és követtársaival Bethlen, ugyanis az ezüstműk és más ruhák, háztartási textíliák elé vannak besorolva a jegyzékben. A latin nyelvű összeírás a némethez képest kiegészült egy hosszabb listával: Bethlen Gábor fejedelem és a császár Kassán átadott ajándékainak a felsorolásával. Előbbi tizenkilenc tételt tartalmaz: két nyakéket, hat függőt (*clinodium*), továbbá tizenegy tételben láncokat, egy övet, fülbevaló- és karkötőpárokat. Az ékszereket főként gyémánttal és kevesebb rubinnal díszítették. Nem a ruházat, hanem az ékszerek között tüntették fel

6 Kármán: Egy diplomáciai zsákutca, 14.

7 A hivatkozott házassági szerződést lásd Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal. [Kiad. Szabó Gyula.] *Történelmi Tár* 1 (1888) 656–663. Bánki Judit Tokajt is Katalin hitbérként megkapott uradalmi közé sorolja, ez azonban a házassági szerződésben nem szerepelt. Bánki: Brandenburgi Katalin, 314. Munkácsra lásd II. Ferdinánd donációs levelét Brandenburgi Katalin átruházására vonatkozóan. Sopron, 1625. november 18. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Neo-Regestrata. Acta Fasc. 746. Nr. 5. [Másolat.]

8 Mindkét irat lelőhelye: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz ([Berlin] = GStA PK) Brandenburg-Preußen Herrscherhaus (= BPH) Rep. 33 W Nr. 62.

a drágaköves-gyöngyös boglárokat, melyeket a felsőruhára, fejviseletre varrva vagy a hajba tűzve is hordhattak.

Bethlen a házassági szerződésben kikötött Morgengabét, a férj házassági ajándékát 1626. március 3-án, a kassai esküvői ünnepségek harmadik napján adta át. Az eseményről a legrészletesebb leírást Katalin jelen lévő nővérének, Anna Zsófiának (Frigyes Ulrik braunschweig-lüneburgi herceg felesége) a kíséretében lévő szemtanú beszámolója őrizte meg: a többi kortárssal egybehangzóan ékszereket sorol fel Bethlen ajándékai között, szám szerint tizenkét darabot, melyek mindegyikét egy-egy *Kammerling*, udvari ifjú vitte be az esküvői lakoma színhelyére.⁹

Az uralkodó két gyémántos ékszert küldött ajándéknak, melyeket a braunschweigi követ 10 ezer, illetve hatezer birodalmi tallér értékűnek ítélt.¹⁰ II. Ferdinánd magyar királyi ajándékát – egy gyémántos láncot – Sennyei István váci püspök, magyar kancellár nyújtotta át. Ez a drágaköves függő követhető az udvari elszámolásokban is: „[ein] diamantstreisel,¹¹ da dem hochwürdigem herrn herrn Stephan Senney, bischoffen zu Waicz und hungerischen hoffcanzler, solches dem fürsten in Sibenbürgen auf dessen hochzeit zu verehren”.¹² A császár az ékszert szállító Jacob Khorn *Hofjubiliernak* azonban csak 2400 aranyforintot fizetett a darabért. Az elszámolás Bethlent nevezi meg az ékszer címettként, a tárgy azonban valószínűleg Katalin tulajdonát képezte később, a Rákóczi-val való vagyoni viták idején így már nem kerül elő. Ezzel szemben a házasságkötéskor átadott nem ékszer ajándékok – mint a bajor herceg és a kölni érsek által küldött ezüstművek – szerepelnek a gyulafehérvári kincstári inventáriumban, majd később is feltűnnek a Katalin és Rákóczi György közötti, szenvedélyektől sem mentes vagyoni vitában. Az ékszerek és az ezüstművek státusza közötti különbségre az alábbiakban még visszatérünk.

A hozományékszerek és a Bethlen halálát követően német nyelven készült ékszer-inventárium között nehéz átfedést találni. Az ékszerek két külön időpontban készült összeírásakor különféle szempontokat érvényesítettek, de az kiolvasható, hogy a házasság három esztendeje alatt Katalin ékszerkincse nem csak egyszerűen gyarapodott. A technikai, materiális tulajdonságok alapján azt is állíthatjuk, hogy ékszerei erdélyi tartózkodása alatt alapos fazonváltáson estek át. Míg a Berlinből hozott darabok olyan típusokat és technikai megoldásokat mutatnak, amelyek elsősorban az 1600-as évek divatját követik, az 1629 körül készült listákban sokkal inkább a holland, flamand területekről elterjedő, döntően a csiszolt gyémánt látványára épülő ékszerdivatot követő tárgyakat találhatunk. Míg az 1626-os listában a gyémánt mellett hasonlóan fontos szerepet kapott a rubin, sőt, smaragddal, opállal és zafírral díszített tárgyakat is találunk, melyeken a drágakövek-

9 August Jugler: Bethlen Gabor's Hochzeitsfeier. *Zeitschrift für Deutsche Kulturgeschichte* [Neue Folge] 3 (1874) 535.; Kiss Erika: Bethlen Gábor lakodalmi asztalánál. In: *Arte et ingenio. Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára*. Szerk. Gálfi Emőke – Kovács Zsolt – P. Kovács Klára. Kolozsvár–Bp., 2021. 339–356.

10 Jugler: Bethlen Gabor's, 535.

11 A forrásokban ritkán olvasható kifejezés mindig sok drágakövel díszített nagyobb ékszereket, vélhetően függőket jelöl.

12 Auszüge aus den Hofzählamtsrechnungen in der Hofbibliothek. Hrsg. Heinrich Zimmermann. In: *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. 29. Hrsg. Leopold Grafen Gudenus. Wein–Leipzig, 1910–1911. II. Teil. XXI. Reg. 19754.

kel egyenrangú szerepet játszottak a gyöngyök is, addig az 1629 körüli időben Katalin ékszereinek szinte kizárólagos dísze a gyémánt, a gyöngyök említése sokkal ritkább, mint ahogyan a tárgyak színessége sem jellemző. Ezzel szemben többször találkozunk a „feketével zománczott” vagy „fehér zománcos” megjelöléssel. A gyémántkövek csiszolási módjára is sokkal több jelzőt használtak az összeírók. Mindezek pedig ugyanabba az irányba mutatnak, ahová Bethlen, majd Katalin beszerzései is: nyugat-német területekről és Antwerpenből jövő, ottani kapcsolatokkal rendelkező *jubilérek* által forgalmazott ötvösművek beszerzésére, a Bécsben, ugyanebben az időben jelentkező délnémet ékszerdivathoz való illeszkedésre.

Mindezzel együtt, az korántsem állítható, hogy Katalin valamiféle másodosztályú, divatjamúlt darabokkal érkezett volna Erdélybe. Nagyértékű ékszerei alapvetően édesanyja és kicsit idősebb nővéreinek viseletét idézték. Azt az ékszerdivatot, amelynek kiemelkedő, nagyhatású képviselője Jakob Mores, hamburgi ötvös volt. Mores fennmaradt *Kleinodienbuchja* olyan színezett tollrajzokat tartalmaz, amelyek a dán, svéd királyi, a Hohenzollern, a jülich-clevei, a gottorpi, a szász udvarok, vagyis az észak-német ötvösség központi területeinek ízlését tükrözik. Egy-egy ábrázolása mintha a Katalin hozományában leírt tételek mása lenne (betűs függő, illetve alapvetően a függők).¹³ Ezzel szemben a Bethlennek szállító *jubilérek*, Adrian de Briers vagy később Philipp Melkau, akitől Katalin is igen nagy összegek fejében vásárolt, a „legutolsó divat” szerinti ékszereket hoztak el az erdélyi udvarba. Ennek a friss ékszerdivatnak a protagonistái a Rubens és kortársai festette portrékon jelennek meg. Ezen ékszerek elemei, dekorációs rendszere, kompozíciói a francia és délnémet ötvösség tervezői, mintalapkészítői munkásságával mutatnak rokonságot.

Fel kell figyelnünk egy fontos tényre: a Brandenburgi Katalin és Rákóczi közötti vagyoni viták során az ékszer mint tárgytípus soha nem jelent meg, ezek hovatartozása nem volt kétséges. Katalin ékszereinek minden bizonnyal rendkívül gazdag együttese utoljára 1629-ben került elő a dokumentumokban. A beszerzésükre fordított összegek, a hitelező és szállító kereskedők kiegyenlítése ugyan fontos tétel lett Katalin és Rákóczi későbbi elszámolásában, de az, hogy az ékszerek kit illettek, láthatóan egyértelmű volt. Katalin hazájában és jószerivel az egész német nyelvterületen azt a szász jogrendet vették alapul, amely pontosan meghatározta a házasságra lépő felek vagyoni közösségének elemeit. A brandenburgi választói címet is birtokló Hohenzollern-dinasztiában, Katalin családjában a napóleoni háborúig érvényben lévő törvények szerint az asszonyok megjelenését és rangját, testi tisztaságát és díszét meghatározó tárgyak az ő személyes tulajdonukat képezték. Ennek része volt az esküvő alkalmából kapott *Morgengabe*, amely hivatalosan szüzessége elvesztéért kárpótolta az asszonyt. Összetételét a 17. század közepétől jellemzően a német nyelvterületen olyan *Nachtzeug*-készletek képezték, amelyek díszes, reprezentatív asztali edényeket, evőeszközöket és a személyes higiéné számára szükséges –

13 Digitalizált példányát lásd <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/54Y6G7IG7JPHDL3UK6FDK-HP64NWOOUQI>. (Legutóbbi megtekintés: 2024. augusztus 19.); Richard Stettiner: Das Kleinodienbuch des Jakob Mores in der Hamburgischen Stadtbibliothek. In: *Jahrbuch der Hamburgischen Wissenschaftlichen Anstalten*. 33. Hamburg, 1916.

szintén exkluzív kivitelű – eszközöket, valamint ékszereket, apró *Galanterie* tárgyakat tartalmaztak, többnyire bőr- vagy bársonyborítású, díszes tokba, ládába, esetenként sokfiókos, míves kivitelű kabinetszekrénykébe zárva. Ugyancsak a feleség tulajdonába tartoztak a családtagjaitól, elsősorban szüleitől kapott ékszerek. Ez a tárgytypus különösen jelentős volt, mert nem csupán fontos likvid tőkét is jelentett – bármikor pénzre volt váltható –, de kivitelezése, darabjai az asszony családjának, társadalmi kapcsolatainak elsőrendű megjelenítői, reprezentánsai is voltak. Mindez Katalin Berlinből hozott ékszerein, vagyis azok inventáriumában is kitapintható. Rögtön az egyik első tétele a listának egy olyan nagy méretű drágaköves, és feltehetően zománcos aranytagokból, bogláraköböl álló nyakék, amelynek központi függő eleme Katalin szüleinek névkezdő betűit ábrázolta drágakövekkel kirakva. Nem tudjuk, hogy Katalin vajon felvette-e a lakodalom alkalmából ezt a nyakéket, de az egyik kortárs beszámoló, mely szerint Bethlen a maga ékszeraajándékait átadva ragaszkodott hozzá, hogy az újdonsült asszony azokat viselje, megengedi ezt a feltételezést.¹⁴ Katalin az öt hangsúlyozottan „anya/apja lányaként” megjelenítő ékszerek helyébe a férje rangját, választását, vagyonát tükröző, nem kevésbé látványos, drága ékességeibe öltözött át.

A vagyon sorsa

A fejedelem 1629. augusztus 31-én kelt végrendeletében bőkezűen gondoskodott feleségéről: készpénzben 50 ezer aranyat, 50 ezer tallért és 50 ezer forintot, emellett arany- és ezüstművet (arany pohárszéki eszközöket, ezüstművet, kupákat, poharakat, csészéket, mosdókat, tálakat, tányérokat, kanalakat, villákat, gyertya- és sótartókat), ruházatot, lóra való szerszámokat és öltözeteket, köntöseket és dolmányokat hagyott rá.¹⁵

Bethlen Gábor 1629. november 30-án bekövetkezett halála után a fiatal, csupán 27 éves Brandenburgi Katalin helyzete megváltozott. A rárótt politikai feladatot – Erdélyt fejedelemként irányítani és döntéseket hozni, még ha Bethlen Istvánnal közösen is – a következő év őszéig tudta ellátni, majd 1630. szeptember 28-án lemondásra kényszerült.¹⁶ A közben eltelt mintegy tíz hónap alatt olyan problémákkal szembesült, mint hogy hogyan boldogul az idegen környezetben és hogyan tudja a vagyonát megtartani. Nem tudta, kiben bízhat, kinek híhet. Ezt bizonyítják fivérének, György Vilmos választófejedelemnek írt levelei, amelyekben folyamatosan olyan tanácsadók küldését sürgette, akik a nehéz helyzetben a segítségére vannak.¹⁷ A levelezés nehézkesen folyt, a tanácsok megkésve érkeztek.

György Vilmos 1630. január 17-én keltezett leveleiben értesítette Bethlen István kormányzót, Mikó Ferenc kincstárnokot, Kovacsóczy István kancellárt, Rákóczi Györgyöt és

14 Kármán: Bajor követ, 103.

15 Bethlen Gábor fejedelem végrendelete. Kiad. Koncz József. Marosvásárhely, 1878. 35–43.

16 Erdélyi országgyűlési emlékek, IX. 49–50.

17 Brandenburgi Katalin György Vilmosnak. Gyulafehérvár, 1630. augusztus 8. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, VIII. 101–102.

számos erdélyi főurat, hogy három emberét küldi Erdélybe húga mellé.¹⁸ Johann von Kospoth, Friedrich von Götz és Christoph Naps felhatalmazást kaptak minden illetékessel való tárgyalásra és a brandenburgi érdekek érvényesítésére. A fiatal, nem túl tapasztalt követek tízpontos emlékeztetővel érkeztek a távoli fejedelemségbe.¹⁹ A második pontban köntörfalazás nélkül a vagyoni viszonyok feltérképezésére kaptak utasítást: megfelelően gondoskodott-e Bethlen a feleségéről, a házassági szerződésben ígérteket teljesítette-e, ezt részleteiben is meg kellett vizsgálniuk. Ezenkívül az örökölt pénzről, ékszerekről, ezüstökről, bútorokról egy hiteles összeírást kellett készíteniük.²⁰ A harmadik pont szerint jelenteniük kellett azt is, hogy Katalin várai, így Fogaras, Munkács és Alvinc (a forrásokban Vincként szerepel), milyen állapotban vannak, mennyit érnek, van-e rájuk bármilyen jogos követelés, mint ahogy ez utóbbiaknak híre már hozzá, a választófejedelemhez is eljutott.²¹ Az aggódó fivér azt is óhajtotta, hogy Katalin bizonyos pénzüsszegeket juttasson ki Erdélyből, és Németországban vagy Hollandiában helyezze el, mert jól ismertek azok a súlyos gondok, amelyek a fejedelemséget a múltban sújtották.²²

Kospoth első, igencsak részletes jelentését március 10-én tette Gyulafehérvárról.²³ Előbb Kassán időztek Alvinczi Péternél, az ottani reformátusok püspökénél, aki tájékoztatta őket a fejedelem halála után történekről. Többek között megkapták Geleji Katona István levelét másolatban, amely részletezte Katalin pápistaságának és visszatérésének történetét. Utána Tokajba utaztak, ahol Szikszay Mátyás, a vár és az ahhoz tartozó uradalom intézője azt az aggodalmát osztotta meg velük, hogy a császár katonaságot akar a várba küldeni, ugyanakkor az évi 40 ezer forintnyi bevétel Katalinnál maradhat, igaz, a beszállásolás 12 ezer forintjába fog kerülni.²⁴

Nagyváradon keresztül március 1-jén érték el Gyulafehérvárt, ahol a kastélyban szállásolták el őket. Másnap nyilvános meghallgatáson fogadta őket a fejedelemasszony, aki bágyság miatt fekvésre kényszerült, így csak a hivatalos üdvözetek átadására kerülhetett sor, de tárgyaltak Bethlen Istvánnal és Weikhard Schulitzcal, a fejedelem orvosával, Katalin tanácsadójával.²⁵ A beszélgetés során újra és újra szóba került Katalinnak a katolikus párti urakhoz való csatlakozása, különösen Csáky Istvánnal való kapcsolata, és egy lehetséges vérfürdőnek a fenyegető réme.²⁶ 1630. március 4-én a magánkihallgatáson a követek végre egyedül maradhattak Katalinnal, és ekkor nyugodtan végig tudták venni az örökség kérdését, amelyet így összegeztek: négy év alatt az évi 10 ezer forint helyett

18 Brandenburgi Katalin és a diplomácia, II. 448–451.

19 Uo. 433–446

20 Uo. 434–435.

21 Uo. 435–436.

22 Uo. 442.

23 Johann von Kospoth, Friedrich von Götz, Christoph Naps jelentései György Vilmos választófejedelemnek. Gyulafehérvár, 1630. március 10. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, III. 464–471.

24 Uo. 464.

25 Uo. 466. Schulitzhoz lásd Kármán Gábor: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Bp., 2009. 162–165.; Kovács András: *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében*. Bp., 2018. 19–22.

26 Brandenburgi Katalin és a diplomácia, III. 467.

összesen 10 ezer forintot kapott a fejedelemasszony,²⁷ és elmaradt a házasságkötéskor ígért 15 ezer tallér is. A végrendelet szerint azonban 50 ezer magyar dukát, ugyanannyi tallér és forint jár neki, valamint ezüstmű, ruhák, ékszerek. A testamentum eredetije a gubernátornál van, azt nem tudták megszerezni. Munkács és Fogaras mellett az Alvinc nevű uradalommal is megajándékozta Bethlen a feleségét, de ez utóbbihoz még nem jutott hozzá, így az sem tudható, mennyi az onnan származó jövedelem. Tokajhoz hasonlóan Fogaras – Katalin egyébként itt tartotta a legértékesebb holmijait – addig az ő birtoka, amíg a mostani pozícióban (özvegy és fejedelemasszony) marad. Távozása esetén Fogarasért 100 ezer forint illeti. Katalin folyamatosan panaszkodott, hogy nincsenek megbízható emberei, hogy a férje halála után megváltoztak vele szemben a tanácsosok, különösen a gubernátor, Bethlen István.²⁸

A német követek három hónap erdélyi tartózkodás után május vége felé indultak vissza. Krakóban megállva 1630. június 9-én, időben és térben is eltávolodva a fejedelemségtől, készítették el az összegzést tárgyalásaik eredményeiről. Május 22-én búcsúztak el Fogarasban Katalintól, megszerezték a házassági szerződést másolatban, két összeírást, a „dispositio testamentaria”-t magyarul és németül. Ez utóbbi alapján Katalin készpénzt, ékszereket, ezüst- és aranyműveket örökölt. Ugyanakkor fontosnak tartják megjegyezni, hogy az eredeti végrendeletet nem látták, maga a fejedelemasszony sem, az a gubernátor kezében van, Bethlen aláírása nincsen rajta, csak Bethlen Istváné, a kancelláré és Mikó Ferencé. Ezért és más hibák miatt a testamentum nem tekinthető érvényesnek. Megítélésük szerint a fejedelem végrendelet nélkül (*intestatus*) hunyt el, és ezt, valamint Katalin testi gyengeségét kihasználva, jelentősen megrövidítették őt az örökségben. Munkács és Tokaj, a két magyarországi értékes birtok ügyében körültekintően és sokoldalúan eljárva azt állapították meg, hogy Katalin jogait nehezen tudják majd érvényesíteni, mert igényét Esterházy Miklós, a magyar nádor is bejelentette Munkácsra, ugyanakkor az erdélyi rendek fogadkoznak, hogy megvédik a várat. Csáky István szerepét Bethlen István és néhány tanácsos véleményéhez hasonlóan ítélik meg, úgy gondolják, hogy könnyedén ki tudja fosztani a fejedelemasszonyt, s idéznek is egy mondatot Csákytól, hogy „ha a rajta lévő kabátot és szoknyát kérné Katalintól, azt is odaadná neki”.²⁹

A megmaradt követi jelentések mennyiségét és alaposságát tekintve megállapítható, hogy Kospoth és társai éles szemű, jó megfigyelők voltak, és a magyar nyelv ismeretének hiánya ellenére is pontos képet alkottak az erdélyi állapotokról. S bár azt hitték, hogy a sok beszélgetés Katalinnal annak érdekében, hogy megmaradjon Erdély trónján, sikerrel járt, az események gyorsan felülírták a brandenburgi reményeket. A június 20-án Gyulafehérvárról jelentő Schulitz egyenesen az összeomlás szót használta a helyzet jellemzésére: a követek elutazása után négy nappal ugyanis már megjelent Csáky, aki nemcsak hogy újabb kilencezer tallért vett át Katalintól, hanem Munkács és Tokaj elfoglalá-

27 Itt valószínűleg arról van szó, hogy az 1626. évi országgyűlésen évi adójövedelmekből úgy részesült Katalin, hogy „minden kapu után 1 frtot, a székelyek összesen 2000 frtot ajánlottak” neki. *Erdélyi országgyűlési emlékek*, IX. 65.

28 Brandenburgi Katalin és a diplomácia, III. 467–469.

29 Johann von Kospoth, Friedrich von Götz és Christoph Naps jelentése György Vilmos választófejedelemnek. Krakó, 1630. június 9. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, VII. 679.

sára is elindult, s rövidesen egész Erdély lángokban fog állni.³⁰ Balling János, a munkácsi várkapitány azonban nem engedte be Csákyt, 1630. június 25-én Schulitznak meg is írta, hogy ellen fog állni a fejedelemszony parancsának.³¹

Katalin befolyásolhatósága, viselkedése és folyamatosan romló kapcsolata a Bethlen-párti urakkal oda vezetett, hogy 1630. szeptember 28-án Kolozsvárott lemondásra kényszerült. Fennmaradt egy 1630. októberi keltezésű saját kezű fogalmazványa arról, hogy a távozásáért cserében mit vár a rendektől: kérte fogarasi birtokának az árát (100 ezer forint volt a házassági szerződés szerint); valamint hogy Fogarásról oda kötelesek vinni, ahová ő óhajtja; továbbá igényt tart évenként 10–20 ezer aranyra és a katonái zsoldjára; ezenfelül, hogy fizessék ki neki a nászajándékát, a megígért 15 ezer tallért, valamint a végrendeletben meghatározott készpénzt, ékszereket és minden mást.³² Ezt követően Kolozsvárról Gyulafehérvárra utazott, ahol a palota szobáiba már nem tudott bemenni, mert azokat lepecsételték, egyetlen termet és kamrát kivéve, ahol ott volt az a férje által ráhagyott 12 szőtt kárpit („12 tapetczereien da geblieben, welche mir mein herr sälinger im testament vermacht hat”), amit most is követel.³³

Bethlen Istvánék azonban erről tárgyalni sem voltak hajlandók, így két végsőig elkeseredett és álláspontjából nem engedő ellenfél nézett egymással szembe. Ebben a helyzetben – Bethlen István rövid, két hónapos fejedelemségét követően – érkezett Rákóczi György, akit még az év végén, 1630. december 1-jén fejedelemmé választottak:³⁴ ezzel nem csupán a feszült politikai helyzet feloldására született megoldás, hanem Brandenburgi Katalin vagyoni helyzetének a rendezésére is alkalom kínálkozott.

Az özvegy fejedelemszony ingóságait az 1629 – 1631 eleje közötti időben legalább három helyen őrizték:

1. Gyulafehérváron a fejedelmi palota tárházában és termeiben

Még Bethlen életében és minden bizonnyal magának a fejedelemnek az utasítására írták össze a gyulafehérvári fejedelmi palotában található értékeket, két részletben. 1629. augusztus 16-án a készpénzállományt, valamint az alsó tárházban lévő ötvösműveket, drágaságokat és a felső tárházban őrzött fegyvereket, lófelszerelést vették számba. A lista első tételeiként különösen nagy összegű készpénz szerepel különféle pénznemekben, címletekben.³⁵ A tárházban lévő tételeken kívül gondosan feljegyezték a különböző tisztviselőknél lévő, a kezelésükre bízott és elszámolásra kötelezett összegeket, tehát olyan „kintlévőségeket”, amelyek fizikailag nem voltak a kincstárban. Ezt követően leltározták az egészen elképesztő mennyiségű ezüstművet. A tárgyak között voltak kéttucatos nagy

30 Weikhard Schulitz Johann von Kospothnak. Gyulafehérvár, 1630. június 10. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, VII. 685–688.

31 Balling János Weikhard Schulitznak. Munkács, 1630. június 25. Uo. 689.

32 Brandenburgi Katalin és a diplomácia, VIII. 125–126.

33 Brandenburgi Katalin György Vilmosnak. Fogaras, 1630. november 23. *Okirattár Strassburg Pál 1631–1633-iki és I. Rákóczy György első diplomáciai összekötetései történetéhez*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1882. (Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 26) 10.

34 *Erdélyi országgyűlési emlékek*, IX. 58.

35 A készpénzállományról és annak forrásáról lásd Oborni Teréz: Bálintffy Kristóf generalis perceptor elszámolása az 1621–1630 közötti kincstári bevételekről. In: *A rendtartó történet. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára*. Szerk. Fejér Tamás – Gálfi Emőke. Kolozsvár–Bp., 2021. 309–330.

pohárkészletek, amelyeket formájuk, díszük alapján rendeztek csoportba. A gyulafehérvári kincstárban megtalálhatók voltak a fejedelmi reprezentáció legfontosabb ötvösművei, a pohárszékre való edények is. Itt találkozunk a magyar nyelvű forrásokban csak sporadikusan felbukkanó „arany pohárszék” kifejezéssel is. Az idetartozó edények mind olyan nem használati, hanem csakis a reprezentációt szolgáló *Kunstkammerstück*-művek, amelyek között hegyikristály, jáspis, elefántcsont anyagú, ezüst- vagy aranyfoglalattal készült tárgyakra ismerhetünk. A tárgyak Bethlen és Brandenburgi Katalin házasságkötése előtt kerülhettek a fejedelem birtokába. A braunschweigi szemtanú feljegyzései alapján azonosíthatók ugyanis a kassai esküvői bankettnek helyet adó *große Tafelstube* berendezésében. Az 1626. március 2-án zajlott lakoma helyszínén a szemtanú a tágas teremben felállított két pohárszékét is leír. Az egyikben négy polcon/szinten aranyozott ezüstserleg álltak, köztük egy 24 darabos augsburgi készlet, összességében több mint 200 ezüst-edény. A terem valószínűleg átellenes pontján álltak a gyulafehérvári leltárban az arany pohárszék eszközeiként felsorolt elefántcsont, strucctojás, jáspis- és kristályedények, élükön pedig négy darab színarany, drágaköves pohár.³⁶ Ez utóbbiakat a bajor követ is megemlíti beszámolójában.³⁷

Néhány további tárgytípus, főként asztali ezüstök feltűnően nagy számban voltak jelen Bethlen tárházában. Így például egészen egyedülállóan sok ezüsttál és -tányér (előbbiből 580 [!], átlagosan körülbelül három márka, azaz kb. háromnegyed kilogramm súlyú darab). Közülük harmincra német/marchiai címet, azaz Katalin családjának címerét vésték, ezek tehát Katalin hozományrészeként jutottak Erdélybe. Ennek ellenére Katalin ezeket a tárgyakat valószínűleg nem kapta meg Rákóczitól, mert 1636-ban még mindig a követelt javak között említi a fejedelemasszony.³⁸ Ugyancsak számos mosdókészlet volt a gyulafehérvári tárházban, melyek között említik a Bethlen második házasságkötésekor a brandenburgi választófejedelem, az ara fivére által küldött borostyán *lavabo*-készletet is. A tárgytípus a porosz hercegek exkluzív diplomáciai ajándéktárgyai közé tartozott, ezek főként az adott birodalom különleges, csak ott termő/található/termesztett javai közül kerültek ki, vagy abból készültek. Az északi-tengeri borostyánból készült tárgyak különös becsben álltak, és a brandenburgi választófejedelmek, majd a porosz uralkodók elsőrendű reprezentációs eszközeivé váltak.³⁹

Kicsit később, 1629. augusztus 28-án a különféle tisztségviselőknél (pohárnok, bortöltők, tálmosók), familiárisoknál (bejárók, „magyar frau Czimer”) és Katalin kíséretének tagjainál, a német főembereknél kint járó, használatban lévő ezüstneműt összesítették szám és súly alapján is. Ugyanekkor készítettek listát a szintén nagy értéket képviselő,

36 Jugler: Bethlen Gabor's, 530–531.

37 Kármán: Bajor követ, 103.

38 „Az fejedelemasszony ü felsége restantiái, kiket kiván restituatni die 28. Martii anno 1636.” *Udvartartás és számadáskönyvek*, 359.

39 Itt említhetjük késői példáját, a kalandos sorsú, az egykori berlini kastélyban álló Bernsteinzimmer. A 17. században elsősorban ötvösművek formáját követő tárgyakat ajándékozott a berlini udvar. Hans Ottomeyer: *Bernstein und Politik – Staatsgeschenke des preußischen Hofes*. In: *Luxus und Integration. Materielle Hofkultur Westeuropas vom 12. bis zum 18. Jahrhundert*. Hrsg. Werner Paravicini. München, 2010. 139–148.

a szőnyeges házban és a palota különféle termeiben lévő kárpitokról.⁴⁰ 1629. augusztus 20-án két, frissen a székvárosba érkezett kincsegyütttest is összesítettek: a Csanádi Antal által Bécsből hozott kupákat és kannákat, valamint „az Jubilertől” vett poharakat és a kolozsvári ötvösök által az éppen Portára induló követség számára készített mosdókészletet. Ezek a tárgyak tehát a friss gyarapodást jelentették, amelyek mellé még bevezették a „Somborrol az utrol haza” hozott ötvösműveket. Ez utóbbiakat a fejedelem az 1629 nyarán a zombori fürdőbe tett útjára vihette magával.⁴¹

Az 1637-es másolatból ismert nagy gyulafehérvári palotainventáriumban a korabeli Magyar Királyságot és Erdélyt is tekintve egyedülállóan nagy mennyiségű ezüstművet írtak össze: a három napon különböző helyeken összesen 7241 márka és 27 pisetum ezüstművet, nem számítva a fegyvereken és a lófelszereléseken (főként a nyergeken, „czafragokon”) említett ezüst-, aranyveretek, -boglárok súlyát. Ez a körülbelül negyed kilogrammot nyomó bécsi márkával számolva 1,77 tonnát tett ki. Ha a szintén példátlan mennyiségű készpénzt is hozzászámoljuk, elmondható, hogy Bethlen Gábor szó szerint teli kincstárt hagyott örökösére.

Maga a fennmaradt vagyonszezárs Rákóczi György megbízásából készülhetett. Sok tétel mellett szerepelnek különféle betűjelek, melyek vélhetően az átírás, átmásolás idején kerültek oda: „B” (Brandenburgi Katalinnak), „A” (Ajándék), „Guber.” (Gubarnátornak), „Portara” megjegyzések olvashatók, de kizárólag a nemesfém tárgyak mellett. A betűk feloldását a kincstári leltár közreadója, Baranyai Béláné Bethlen Gábor végrendeletének tartalmával hozta összefüggésbe. Véleménye szerint a halál közelségével tisztában lévő fejedelem testamentuma elkészítéséhez rendelte el javai összeírását, a listában pedig a tárgyak dezinált örökösait jelölte meg.⁴² Az ötvösművekhez hasonlóan nagy értéket képviselő kárpitok vagy díszfegyverek mellől azonban hiányoznak a végrendelettel összefüggésbe hozható hasonló jelölések. Az ötvösművek esetében sok az átfedés a végrendelettel, de a Katalin és Rákóczi közötti egyezkedés iratai alapján valószínűbb, hogy a jelölések a három különböző napon végzett nagy inventáriumok egyesítésekor kerültek a tárgybejegyzések mellé; nem azt jelölik, Bethlen mit, kinek szánt, hanem azt, hogy Rákóczi mit és kinek adott át.

A gyulafehérvári leltárból két nagyon fontos tárgytípus hiányzik: a textíliák – viseletek, a háztartás és az asztal textilneműi: abroszok, ágynemű és ágyra való felszerelések, paplanok, ágyterítők, vánkosok, „superlátok” – és az ékszerek. Az ékszereket minden bi-

40 „Anno 1629 16 Mensis Augusti Albae Juliae Az Eo Felseghe Fehervári Tárházaiban es egyéb házaiban is mindenféle pénz Arany Ezöst és minden egyeb féle marhainak Feo Komornik Miko Ferencz Ur eo Naghsaga által valo derekas Inentalasnak Regestruma.” Baranyai Béláné: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása 1629. augusztus 16-án. In: *Művészettörténeti Tanulmányok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1959–1960.* Szerk. Dávid Katalin – Németh Lajos. Bp., 1961. 234–257. Bethlen Gábor kincstáráról lásd Kiss Erika: „... derekas inentalasnak regestruma...” Bethlen Gábor kincstára és kincsei. In: *A Bethlen Gábor trónra lépésének, 655–705.*

41 Bethlen Gábor 1629. július végén és augusztus első felében a Kolozs vármegyei [Magyar]Zombor fürdőjében kúrálta magát népes udvar kíséretében. Jeney-Tóth Annamária: „... Urunk udvarnépe...” *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében.* Debrecen, 2012. 120.; Kovács: *Fejedelmek gyógyítói*, 51. és 113–114.

42 Baranyai: Bethlen Gábor gyulafehérvári palotájának összeírása, 229.

zonnal Katalin lakókönyvetében, a kortárs gyakorlatnak megfelelően a fő *Frauzimmer*, esetleg Katalin főkomornikja őrizte. A nagy értéket képviselő ruházat szintén az özvegy lakótereiben és talán a másik fontos, tárházzal is bíró rezidencián, Fogarasban volt ekkor. A két egységet valamikor 1629 augusztusa és decembere között egyesíthették, amikor Gyulafehérvárról Fogarasba szállították a javakat. Kemény János nagyon pontosan, a végrendelet ismeretében írta le a helyzetet:

„... a fejedelemszony számára aranyakat ötvenezeret, tallért ötvezereket, jóféle új ötpénzes garasokat ötvenezer forintokat, az kinnjáró aranyakon, mely vala ad numerum 20 000, húszezerig való, egyéb kinnjáró költőpénzen és tallérokon kívül. Annak felette számtalan és gazdag ezüst marhák, lóra való eszközök, férfi- és asszonyemberi gazdag köntösök, köves marhák, többek százezer tallér érőknél. Ezek Fogarasban deponáltatának az atyám keze alá.”⁴³

A gyulafehérvári palota említett inventárium mellett létezik egy 1629. augusztus 30-i német nyelvű leírás a fejedelemszony gyulafehérvári arany- és ezüstműveiről és ruháiról, ami tulajdonképpen a Bethlen-végrendelet Katalinra vonatkozó részeinek a fordítása.⁴⁴

2. Fogarasban, a tárházban és a vár termeiben

Fogarassal, a hitbérbe kapott várral és uradalommal tehát Katalin rendelkezett. Lemondása után Erdélyből való távozásáig többnyire itt tartózkodott. A fogarasi kincsekről is ismert egy összeírás német nyelven, amelyet ugyancsak Mikó Ferenc készített, feltehetően Brandenburi Katalin rendeletére 1629. december 7-én, Kemény Boldizsár főkapitány jelenlétében.⁴⁵ Az állomány nagyobbik részét egy középső kincstárnak nevezett teremben helyezték el. Két nagyobb, egy vasas és egy fehér ládát, a berlini ajándékok közül való borostyán kabinetszekrényt, valamint az ezüstitálak nagyját azonban Katalin magánkincstárába – *geheime Schatzkammer* – vitték át. A fogarasi inventáriumban az 1629. augusztusi gyulafehérvári lista tartalma köszön vissza, a felsorolás rendje azonban megváltozott: a korábbi sorrendet és sok helyen a csoportosítást is megbontva a tárgyakat ugyanis öszszecsomagolták, hat ládába rendezték. Itt említjük meg, hogy a gyulafehérvári lista gazdasági, vagyoni funkcióját pontosan mutatja, hogy míg a súlyadatok nagyon pontosak, semmilyen információ nincs benne a tárgyak tárolására vonatkozóan: sem bútordarabra, sem ládára nincs utalás, csak elvétve olvashatunk kisebb tokról (például a tálak, tányérok esetében), sőt, még a tárházi helyiségekre vonatkozó megállapítások is igen hiányosak. A fogarasi inventárium ezzel szemben tagoltabb. Így például a nagy összegű készpénz

43 Kemény János önéletírása. In: *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp., 1980. (Magyar Remekírók) 96.

44 „Verzeichnuß der guldenen undt Sielbernen geschieren so woll auch andern Kleynodien, so ihr fürstl. Durchleuchtigkeit zur Weissenburg uberantwort undt auffgehoben worden.” GStA PK BPH Rep. 33. W Nr. 72.

45 „Verzeuchnus der handsachen von Gold, Sielber, Geld, Kleynodien unndt Kleyder der durch. fürstin unndt frawen Catharina, desz heyligen Römischen Reichsz unndt Siebenbürgen fürstin etc. so alhier zue Fogarasch ihm Jahr 1629 [...] verzeichnet ist...” *Udvertartás és számadáskönyvek*, 238–244.

minden egységének tárolási módját is megemlíti, legyen az hordó, láda, címeres bőrszak. A fogarasi leltár inkább egy szállítási jegyzék, mint értékleltár: az ötvösművek száma igen, súlyuk viszont nincs említve, az öltözékeknek csak a ládájuk szerepel, a láda pontos tartalma viszont ismeretlen marad.

Ez utóbbi leltár készítésének idejéből ismert egy talányos tartalmú forrás. A kolozsvári városi számadáskönyvekben fennmaradt feljegyzés szerint 1629. december 11-én „Varga János viszi négy ökrén Bakos Gáspárnak ötves műszerét, tégellyel együtt, asszonyunk ő felsége parancsolattyaibul”.⁴⁶ A Fogarasba szállított műszerek és tégelyek rendeltetéséről nem szólnak a források. Utóbbi tárgy a fém olvasztásához szolgált, melyre például az Erdélyben az idő szerint elterjedt fémvizsgálati módszer, a tűzpróba elvégzéséhez is szükség volt. Ez utóbbival az ötvösművek színfém-tartalmát állapították meg, amelyre a tárgyak pénzbeli értékének meghatározásához volt szükség. Brandenburgi Katalin valószínűleg a birtokában lévő kincsekkel kapcsolatban tervezte az ilyesfajta vizsgálatot. Az ötvösművek között voltak magával hozott, külföldi (augzburgi és akár prágai, vagy bécsi) művek is, amelyek fémfínomságát talán ekkor kívánta ellenőriztetni.

A kincstárért felelős Kemény Boldizsár ekkor már idős és beteges volt, ezért mellé rendelték fiát, Kemény Jánost is, hogy felügyelje a fogarasi várat és a kincseket.⁴⁷ A fejedelemszony ellenében azonban nehéz volt megőrizni a tárház integritását. Kemény János számos alkalommal kifakadt, amikor látta az értékek fogyatkozását, sőt, igyekezett is megakadályozni ezek eltékozlását. Különösen Csáky István, Katalin szeretője hordott el nagy mennyiségű pénzt és ékszereket. Kassai István belső tanácsos egy 24 darabból álló „darvas jegyű” régi kupasorozatból akart egyet magának megszerezni, de Kemény nem adta ki neki azt a tárházból.⁴⁸ Mikó Ferenc katonákat vett maga mellé és lefoglalta, majd elvitte a fogarasi tárházból a Bethlen végrendeletében nem szereplő tárgyakat. Igaz, ad-digra már sok mindennek lába kelt:

„... az mint hogy csak azokról tött vala az fejedelem testamentaria dispositiót, melyek benn az tárházban reponáltatva állanak vala, de az mindennapi expensákra való s naponként érkező jüvedelmek, fejedelmi, sőt királyi méltósághoz illendő és szükséges mindenféle sok szép gazdag jók csak rend kívül és regisztrálás nélkül az komornikok s egyéb tisztek kezeken forognak vala; fejedelemszony egyebiránt is mind tékozló s mind gondviseletlen lévén, csak az eltitkolhatatlan részt hadták kezénél, egyebekkel felosztotzanak. Melynek kihordását, mint hallottam, szegény atyám könyves szemekkel nézte.”⁴⁹

A tárház maradékát Brandenburgi Katalin vitte magával, amikor távozott Erdélyből 1631 júliusában.

46 Kolozsvári számadáskönyvek. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. Kolozsvár Városa Levéltára. Számadások. C 1. vol. 1–70. 18/a V. 44. (Kovács András jegyzetei alapján.) Kolozsváron sem az adott, sem a későbbi időkből nem ismert Bakos Gáspár nevű ötvös vagy polgár.

47 Kemény János önéletírása, 106.

48 Uo. 121.

49 Uo. 113.

3. Munkácson, a tárházban és a vár termeiben

Az ugyancsak nászajándékba kapott vár a Magyar Királysághoz tartozott, számos falujával a legértékesebb volt Katalin birtokai között. A Rákóczi György befolyása alatt álló Balling János várkapitány többször is megtagadta a fejedelemasszonytól és kíséraitól a belépést. A Munkácsra került javakról is létezik részletes összeírás, melyet Radvánszky Béla 1631-re keltezett. Nem ismert a szerzője, de a fejléce szerint olyan a tárgyaknak a leltára, melyeket a fejedelemasszony/bizalmasa emlékezetből sorolt fel.⁵⁰ Katalin Munkácsról való kitessékelését követően a vár különböző helyiségeiben található ezüst- és aranyműveket újra megmérték Rákóczi emberei.⁵¹ Beszédes adat, hogy a korábban több mint 7200 márkányi ezüsstel szemben ekkor már csak mintegy 3600 márkára becsülték az ezüstösszsúlyát, de ebbe már a fegyvereken lévő ezüstvereteket is beleszámolták. A Munkácsra vitt vagyontárgyakat, úgy tűnik, 1633 elejéig nem bolygatták. A következő összeírás akkor készült, amikor 1633 februárjában Rákóczi utasítására ládába csomagolták a kincsek és az értékes ruházat, fegyverek egy nagyobb részét.⁵² A korábban együtt mozgó állományt több csoportra bontották: a fehér ládába rakott kincseket Rákóczi magyarországi birtokára, Sárospatakra vitték.⁵³ Egy másik kontingenst viszont visszaszállítottak Erdélybe: ezek között találjuk azokat a tételeket, amelyekről a legtovább folynak majd a levelezések, és amelyeket Katalin vagy csak nagyon sokára, vagy egyáltalán nem kapott vissza.⁵⁴ Rákóczi Györgynek minden bizonnyal már a Munkácsról való elszállításkor határozott elképzelése volt a vagyon megosztásáról.

Rákóczi György és Brandenburgi Katalin tárgyalásai: út az eperjesi megegyezéshez (1633. szeptember)

1630. szeptember 28-i lemondását követően Brandenburgi Katalin nem hagyta, jobban mondva nem hagyhatta el Erdélyt, 1630 végén és 1631 első felében majdnem végig a fogarasi várában tartózkodott. Ez idő alatt többször tárgyalt Rákóczi Györggyel és embereivel a saját sorsát illetően. Az új fejedelem habozás nélkül nyomás alá helyezte őt, első sorban a kezén lévő birtokokra vetette ki a hálóját, de a Bethlen-féle ingóságok is érdekelték. A háttérben azonban azok a megfontolások is szerepet játszhattak, hogy Katalin magatartása miatt Erdély nehogy tovább gyengüljön a Habsburgokkal szemben. Már 1631

50 „Az fejedelem asszony ő felsége Munkács várában maradt külön-különféle drága marháinak számok, melyek eszembe juthattanak szerencséire.” *Udvartartás és számadáskönyvek*, 252–262.

51 „Az fejedelemasszonynak Munkács várában hagyott mindenféle ezüst marháinak [...] gira számra mérések, fontolások.” 1631. november 22. Uo. 263–265.

52 „Katalin özvegy fejedelemasszonyt illető arany és ezüst mivek ládába rakása.” 1633. február. 20. Uo. 268–270.

53 A későbbiek során mindig a sárospataki vár lesz a gyűjtőpont. A fejedelemasszony képviselőinek történető átadás előtt mindig ide szállítják, itt nézik át, ha szükséges, csomagolják át és összesítik a tárgyakat. Ennek fő felelőse a kiváló Debreczeni Tamás, Rákóczi hűséges embere, aki igazi gondos gazdaként járt el az értékekkel. Uo. 301. Debreczenihez lásd Debreczeni-Droppán Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból. *Fons* 11 (2004) 447–501.

54 Az Erdélybe visszaszállított értékekről már az eperjesi végzések után kerülhetett sor. Az összeírások is döntően 1633 folyamán keletkeztek, lásd alább.

januárjában létrejött köztük egy megállapodás, mely szerint az alvinci uradalmat Katalin „visszaadta” Rákóczinak, aki ezért 16 ezer forint kifizetését vállalta az év pünkösdjéig. Deák Farkas szerint Katalin soha nem kapta meg ezt a pénzt. Ugyanekkor Rákóczi még hatezer forint kölcsönt is felvett az asszonytól.⁵⁵ Emellett Katalin két olyan nyilatkozatot is aláírt, amelyek Rákóczi akaratának érvényesüléséről tanúskodnak. Az elsőben (Medgyes, 1631. május 26.) ígéretet tett arra, hogy a Csákyknak adott javait és kincseit fogyatkozás nélkül minél hamarabb visszaszerzi, vagy ha ez nem sikerül, akkor nem gátolja meg ebben Rákóczi Györgyöt. Továbbá Csákytól elveszi Tokajt és annak jövedelmét, a tanácsaira pedig többet nem támaszkodik.⁵⁶ A második okiratban (1631. június 27.) Katalin örökbe fogadta a fejedelem kisebbik fiát, Rákóczi Zsigmondot, és ráhagyta Munkácsot:

„... ha mi özvegységünkben megtalálnánk halni, tehát a munkácsi uraság minden hozzá tartozandó possessiókkal felyül megnevezet Rákóczi Zsigmondra úgy mint fogadott fiunkra, minden igazságával, melyek mi azt bírjuk, szálljon...”⁵⁷

Mindezekről már II. Ferdinánd is tudomást szerzett, akinek a rosszállása elért Erdélybe: nem elfogadható, hogy Katalin fogságban van, nem beszélhet azzal, akivel szeretne, és a Rákóczinak tett nyilatkozatok is nyilván kényszer alatt születtek.⁵⁸ Maga Katalin is fogságközeli helyzetéről számolt be fivérének egy levelében.⁵⁹ De még egyértelműbbek Katalin Rákóczinak írt sorai:

„Én mindazonáltal bízván, hogy kegd fejedelmi fogadásáról megemlékezvén engem tovább nem fog tartóztatni, protestálok is, az mire én ajánlottam magamat, azt mind beszéddel s írással meg is akarom tartani, és cselekedni. Most azért immár odamegyek és ha kegdől elkérezhetem, nem akarok is még visszajöni Fogarasba, hanem ha kegd fejedelmi szava szerént postaszekereket parancsol számomra és avval megsegít, engem ne is tartóztasson tovább kegd.”⁶⁰

Katalinnak végül 1631 júliusában sikerült Beregszászon keresztül Munkácsra eljutnia. Ott Ibrányi Mihály fogadta, a várba is bekísérte, de onnan rövidesen mégis kitessekeltek. Ennek során német udvarmesterével, Hans Heinrich Volmarral is haragos viszonyba kerülhetett, mert elbocsátotta szolgálatából, aki erről Eperjesről tájékoztatta György Vilmos

55 Rákóczi György kötelezvénye. Gyulafehérvár, 1631. január 13. Deák Farkas: *Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza*. Bp., 1883. 83., 254–255.

56 Brandenburgi Katalin nyilatkozata. Medgyes, 1631. május 26. Deák: *Egy magyar főúr*, 84–85. és 260–262.

57 Brandenburgi Katalin nyilatkozata. Gyulafehérvár, 1631. június 27. Lehoczky Tivadar: Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye közti egyezkedés a munkácsi vár s uradalom iránt 1631. *Történelmi Tár* 1 (1878) 195–196. A dokumentumot kiadta még Deák: *Egy magyar főúr*, 88., 264–265., valamint *Okirattár Strassburg Pál*, 30–32.

58 Ibrányi Mihály I. Rákóczi Györgynek. Munkács, 1631. július 19. MNL OL Magyar Kamara Archívuma. Archivum Familiae Rákóczi. E 190. 4. d. Nr. 770.

59 Brandenburgi Katalin György Vilmos választófejedelemnek. Fogaras, 1630. november 29. Brandenburgi Katalin és a diplomácia, VIII. 129–137.

60 Brandenburgi Katalin I. Rákóczi Györgynek. Porumbák, 1631. június 22. MNL OL E 190. 4. d. Nr. 812.

választófejedelmet. Hamarosan meg is jött a figyelmeztetés a Spree partjáról Katalinnak, hogy vigyázzon, mert két szék közé eshet („zwischen zwey stühlen wir man zu reden pflaget nieder zu sitzen kommen”).⁶¹

Végül Csáky István kérésére Katalin Tokajba ment, és a fennmaradt dokumentumok alapján az év hátralévő részét ott töltötte. Innen is eljárt mindenfelé, Csáky figyelmeztette is, hogy mindig vigyen magával katonai kíséretet.⁶² Augusztus végén Ballingot ismét a munkácsi vár átadására akarták rábírní, ehhez szokatlan módszerekhez folyamodtak, ugyanis elfogatták a várkapitány fiát és vejét, de Balling most sem engedett. Közben Katalin Csákyinak újabb és újabb kincseket adott át, sőt, Tarcalt is ráíratta.⁶³ 1631. november 12-én megírta végrendeletét Tokajban, ebben a munkácsi várban lévő férfiruhákat, minden ezüstöt és aranyat, és az összes birtokát Csákyra hagyta.⁶⁴

Innentől kezdve meggyérülnek a források Katalinnal kapcsolatban, de továbbra is Csáky befolyása alatt állt, és Tokajban lakott, innen címezte a leveleit fivérének és másoknak. Ekkoriból, 1632 márciusából ismert egy 15 pontos lista az igényeiről. Ebben a Rákóczi fiának tett donációt semmisnek nevezi, mert az kényszer alatt jött létre, hogy kijöhessen Erdélyből. Követeli, hogy hűséges emberei Munkácsban és Fogarasban az ő és ne Rákóczi parancsainak engedelmeskedjenek. Követeli a Fogarasról Munkácsra vitt javait. Fogarast úgy akarja magáénak, ahogy azt Bethlen Gábor a végrendeletében meghagyta. Rákóczi hirdesse ki Erdélyben, hogy olyan tisztelettel bánjanak vele, mint ahogy az egy fejedelmi özvegynek kijár. A Portától és Rákóczitól is biztosítékot akar a szabad mozgásra. Mikó Ferenc még Bethlen Gábor életében egy inventáriumot készített mindazon dolgokról, amelyek Fogarasban és Déván voltak, de ezt soha nem adta neki a kezébe. Kéri a követet, szerezze meg ezt a jegyzéket, mert látni akarja, hogy a végrendeletben fel nem sorolt tárgyakkal mi történt, olyan híreket hallott ugyanis, hogy néhány tárgyat Fehérvár helyett máshová vittek. Mikónál van egy másik összeírás is a végrendeletbe be nem vett fogarasi pénzekről. Erről neki, Katalinnak, a mai napig nem tett számadást, Mikó most valljon színt a követ jelenlétében. A fejedelemségről való lemondáskor Mikó tanácsára évi 20 ezer aranyat kért az erdélyiektől, amíg Bethlen nevét viseli, a tanácsosok azonban az ígéretük ellenére nem terjesztették az ügyet az országgyűlés elé. Mikó ráadásul 31 ezer forintot elvett a tokaji uradalma jövedelmeiből, mert ezt követelték tőle a tanácsosok az uralkodása első országgyűlésén. Ezenkívül a végrendeletben neki hagyott pénzből 10 ezer birodalmi tallért Gyulafehérvárra vitetett és nem írt róla elismervényt. Vay Péter, korábbi kamarása, a pénzét és ezüstedényeit Munkácsba szállította, erről megint csak nincs

61 Hans Heinrich Volmar György Vilmos választófejedelemnek. Eperjes, 1631. augusztus 6. GStA PK I. Hauptabteilung (= HA) Rep. 11. Auswärtige Beziehungen. Akten (= ABA) Nr. 10201. 15^f. Továbbá György Vilmos levele Brandenburgi Katalinnak. Cölln an der Spree, 1631. augusztus 24. Uo. 20^f.

62 Deák: *Egy magyar főúr*, 107.

63 Balling János György Vilmos választófejedelemnek. Munkács, 1631. szeptember 1. GStA PK I. HA Rep. 11. ABA Nr. 10201. 22^f.

64 Brandenburgi Katalin végrendelete. Tokaj, 1631. november 12. Ötvös: Brandenburgi Katalin, 241–243.; Regesták a külföldi levéltárakból. Brandenburgi Katalin s a Rákóczyak történetéhez. II. [Kiad. Marczali Henrik.] *Történelmi Tár* 3 (1880) 362.

elismervénye, ezt követeli Vaytól és Ballingtól. Kéri továbbá, hogy Rákóczi fizesse meg a neki okozott károkat, a kieső erdélyi és a munkácsi bevételeket.⁶⁵

Az özvegy fejedelemszony követelései világosak és tömörek, és Rákóczi erőszakosságát is sejtetik. Katalin 1632. május 4-i levele szerint követeket várt mindenfelől, akik közül a magyar kancellár, Sennyei István említése abból a szempontból érdekes, hogy a későbbiekben ő vezette Katalin vagyónáról a tárgyalásokat Rákóczi Györggyel. Katalin közvetlenül Sennyeihez fordult, zaklatott hangvétellű levelében segítséget kért, és Csákyhoz fűződő viszonya miatt magyarázkodott, júniusi látogatásakor pedig megajándékozta a kancellárt két virágos öreg kupával.⁶⁶ 1632. július 22-én fivérének írt újabb levele panaszokkal teli: Rákóczi György barátságában ne higgyen, hiszen az ő [Katalin] halálára spekulál, Munkácsot és minden javait Zsigmond fiára kellett írnia.⁶⁷

Sennyei István keltezetlen, de feltehetőleg 1632 nyarán Rákóczinak írt levelében az uralkodó, II. Ferdinánd álláspontját közvetítette: „mind jószágának, mind pedig az várban való marhának visszaadása felől instál[ok]; tudván Nagod, hogy mind a mű szegény hazánknak törvénye, akinek Nagd is tagja, azt kívánja”.⁶⁸ Rákóczinak azt kellett ezek után mérlegelnie, hogy ha a kiszemelt birtokokat meg akarja szerezni, akkor mindenképpen meg kell egyeznie Katalinnal, aki pedig egyre türelmetlenebb a tokaji mozdulatlanságban. Mint azt Katalin a diplomata Paul Strassburggal, a svéd király követével tudatta, ha Rákóczi Fogarasért a 100 ezer forintot kifizetné neki, abból Magyarországon venne egy birtokot magának, és soha többet nem menne Erdélybe.⁶⁹ Az özvegy végül elszánta magát, hogy pártfogókat keressen magának Bécsben, Pozsonyban és a nádor udvarában. Tokajból Kassára utazott 1632. szeptember 3-án,⁷⁰ majd onnan tovább nyugat felé.

1632 októberétől Sopronban látjuk újra Katalint. Az uralkodó utasítására a városnak kellett eltartania majdnem egy éven keresztül a hercegnőt és nem kis méretű udvarát.⁷¹ Katalin a saját ügyében is sikeresen járt el, az uralkodó és Rákóczi György között megkezdődő puhatolózó tárgyalásoknak már az elejétől fogva a részét képezte Brandenburgi Katalin vagyoni helyzetének a megoldása. A király követei egyenesen azzal az utasítással indultak Eperjesre, hogy Munkácsot visszaszerezzék az özvegynek.⁷² Az 1633 februárjában megkezdődött ülések többször megszakadtak, végül a megállapodást szeptember 5-én írta alá a két fél, Rákóczi 1633. szeptember 28-án ratifikálta, és az eperjesi béke vagy *tracta* néven vonult be a történelembe. Ennek a nyolcadik pontja foglalkozott a Katalin-féle vagyonnal:

65 A forrást Szilágyi az uppsalai egyetemi könyvtár anyagából adta ki, feltehetőleg Gusztáv Adolfnak szolt. Brandenburgi Katalin igényei. Tokaj, 1632. március 28. *Okirattár Strassburg Pál*, 41–44.

66 Brandenburgi Katalin György Vilmosnak. Tokaj, 1632. május 4. Regesták a külföldi levéltárakból, 360.; Brandenburgi Katalin Sennyei Istvánnak. Tokaj, 1632. május 14. MNL OL Esterházy hercegi család levéltára. Esterházy Miklós iratai. P 123 V. 8. d. a. 112^r. Az ajándékról lásd *Udvartartás és számadáskönyvek*, 265.

67 Brandenburgi Katalin György Vilmosnak. Tokaj, 1632. július 22. GStA PK I. HA Rep. 11. ABA Nr. 10201. 36^r.

68 Sennyei István Rákóczi Györgynek. Hely és dátum nélkül. MNL OL X 1904. Arhiva Istorica a Filialei din Cluj a Academiei Române. [Erdélyi Múzeum–Egyesület egykori levéltára.]

69 Brandenburgi Katalin Paul Strassburgnak. Turány, 1632. szeptember 13. *Okirattár Strassburg Pál*, 64–65.

70 Rákóczi György Paul Strassburgnak. Szamosújvár, 1632. szeptember 8. Uo. 63.

71 Szabó: Brandenburgi Katalin Sopronba költözött udvara, 422.

72 Frankl Vilmos: Az eperjesi béke 1633-ban. *Századok* 5 (1871) 193.

„Nyolcadik. A Ő császári és királyi Felsége kegyelmes kérésére a fejedelem, a brandenburgi hercegnő, minden ingó vagyonát és ékszerét, amelyek a munkácsi várban és másutt találhatóak, az okiratok cseréje után azonnal visszaadja. Ami pedig az adósságokat illeti, amelyeket a fejedelemasszony a fejedelemnek készpénzben kölcsönadott, vagy amelyekről kötelezvénnyel rendelkezik, ugyanúgy a Fogarasi vár inscriptiójának összegét, miután azokból levonásra kerültek azok az összegek, amelyeket a fejedelemasszony másoknak inscribált, valamint az eddig a munkácsi várból, beszedett jövedelmeket, a szükséges kiadások leszámításával, amelyeket időközben arra ráfordítottak, tíz hónapon belül kielégíti. Ha pedig a fejedelem ezüst vagy arany tárgyakat vagy más értékeket elvett volna, azokat is azonnal visszaadja a fejedelemasszonynak ugyanazon határidőn belül.”⁷³

Ezt követően Rákóczi dési kúriájában 1633. szeptember 20-án voltaképpen egy külön szerződést kötöttek Rákóczi György meghatalmazottjai (Kovacsóczy István, Kapi András és Balásházi László) Brandenburgi Katalin követeivel (Melith György és Sennyei István). Ennek legfőbb pontjai az eperjesi megegyezés részleteit tisztázzák, és Rákóczi György a következőket biztosítja:

- 70 ezer forintot ad Fogarasért;
- 20 ezer forintot Munkács és Fogaras jövedelmeiért;
- megadja 10 ezer forintos adósságát;
- megadja hatezer arany adósságát a kamataival együtt;
- kiszolgáltatja az összes arany- és ezüstműveket, ékszereket, kárpitokat, szőnyeget és egyebeket, amelyek Munkácsban voltak vagy oda vitték azokat;
- további háromezer forintot fizet a munkácsi és fogarasi lábas marhákért.

Rákóczi végül ígéretet tett rá, hogy a készpénz adósságot 12 hónap alatt kifizeti.⁷⁴ A fejedelem elégedetten írta portai követének, Kőrössy Istvánnak, hogy számára sikeresen zárult az „eperjesi tracta”:

„Munkács mienk leszen, az fejedelemasszont esztendő alatt százezer forintról kelle-tik contentálnunk. Az mi marhája Munkácsban leszen, azt az diplomának permuta-

73 „Octavo. Ad benignam Majestatis suae caesariae et Regiae requisitionem Dominus Princeps Serenissimae Principissae Brandenburgicae omnes res ejus mobiles, et clenodia in arce Munkatsiensis et alibi existentia, statim post diplomatis permutationem restituet. De debitis vero, quae Principissa Domino Principi in pecunia parata mutuo dedit, vel de quibus obligationem habet, sicuti et de summa Inscriptionis pro Arce Fogarasiensi, defalcatis tamen ex ea, si quae principissa aliis inscripsisset, et de proventibus ejus Arcisque Munkatsiensis hactenus perceptis, acceptatis necessariis sumptibus, qui interea ibi facti sunt, intra spatium decem Mensium eam contentabit. Si quae autem ex rebus argenteis vel aureis materiisque per Dominum Principem ablata fuissent, de iis etiam statim principissae sub eodem termino satisfaciet.” Szilágyi Sándor: Az eperjesi béke. *Magyar Történelmi Tár* 6 (1861) 256., *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526-1609*. Hrsg. Roderich Gooss. Wien, 1911. 674.; Kármán Gábor: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. *Századok* 152 (2018) 762.

74 Kiegyezés Brandenburgi Katalin és Rákóczi György között. Eperjes, 1633. szeptember 28. *Erdélyi országgyűlési emlékek*, IX. 387–388.

tója után ki kell adnunk, az melyek itt benn vadnak azokat esztendő alatt kell restituálnunk. Itt benn is leszen annyi marhája közel, mind Munkácsban. Talám esztendő alatt változhatik jobban az oda fel való állapot; az fejedelemasszony is meghalhat.”⁷⁵

Ez utóbbi kíméletlen megjegyzés, amely Brandenburgi Katalin halálával számol, hogy a készpénz adósság kifizetésétől megmeneküljön, nem elegáns, hiszen Rákóczi így is előnyösen zárta le a vagyoni vitát. A levél további részéből azonban az is kiderül, hogy a Katalinnak járó tárgyi örökséggel is trükközni akart, bár az is megfordult a fejében, hogy a fejedelemasszony által elvitt tárgyakból az Erdély elleni háborút fogják finanszírozni:

„... valamik Munkácsban lesznek, azokat kiadjuk, azt mégis kell cselekednünk, de az mely marháit az fejedelemasszonymnak itt benn lesznek, azokat esztendő alatt adjuk meg, vagy ha mit azokban elkölténk, vagy elő nem adhatnánk, vagy adni nem akar-nánk, az árokat adjuk meg. Azt is az unitus fejedelmekre nézve cselekedtük mivel mi valami derekas ezüst és egyéb drága marháit voltak az fejedelemasszonymnak Munkácsban, annak bizony nagyobb része itt benn vagyon, Munkácsban harmad vagy negyed része sincs bizony. Ezeket mi azért végeztük, egy esztendő alatt sok dolog történhetik, császár is meghalhat vagy állapotja változhatik s az fejedelemasszony is meghalhat.”⁷⁶

Persze a fejedelem megjegyzése mögött annak a realizálása is húzódnak, hogy készpénzt előteremteni nagy nehézségeket okozott a korban, s a pataki tiszttartója sem tudta, hogyan fogják összeszedni a szükséges összeget.⁷⁷ Néhány nappal később Kőrössy is jelentkezett Konstantinápolyból. A törököknek pontos értesüléseik voltak az özvegy követeléseiről és arra is rákérdeztek, hogy mi történt a vagyonával:

„Annak utánna még azt kérdé, ha volt-e igen nagy kincse Munkácsba. Melyre én azt mondom, hogy pénze nem volt csak tizenhatezer forint is, hanem ruhája feles pénz éré volt; azonkívül ezüstmive valami poharak és mosdók, medenczék és egyéb ezüstmív is, mivel Erdélyből való kiköltözésének előtte félesztendővel Csáki 43 ezer aranyát, azonkívül tallérát is ugyan sokat és az legdrágább öltözetekbe s köves marhába kezéhez vevén kivitt volt az országból; az több pénzét pedig Erdélybe tékozolta imide amoda el; köves marhájának pedig nagy része magánál lévén, elvitte volt. Viszont azt kérdé Kglis uram, hogyha csak annyi pénz lehetett-e az. Melyre én azt mondom, hogy különben nincsen, avagy talán még annyi sem. Melyet szájával meggúnyolván contemnálja.”⁷⁸

75 Rákóczi György Kőrössy Istvánnak. Gyulafehérvár, 1633. szeptember 4–5. *Levelek és okiratok I. Rákóczi György*, 124.

76 Uo. 125.

77 Debreczeni Tamás Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1633. szeptember 11. MNL OL MKA E 190 5. d. Nr. 1060.

78 Kőrössy István Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1633. szeptember 21. *Levelek és okiratok I. Rákóczi György*, 149–150.

Bármennyire is kisebbiteni próbálta Rákóczi és követe Katalin vagyonát annak a hírnöknek a terjesztésével, hogy nagy részét elajándékozta, elkótyavetyélte, a fejedelem nem kerülhette el a tárgyak kiszolgáltatását, és ezt a főtárgyaló Sennyei István kancellár is sürgette.⁷⁹ Katalin ráadásul meghalni sem akart, így 1633. november 17–18-án sor került a tárgyak átadására. A fejedelemasszony nevében Sennyei Sándor és Melith György a leszi konvent küldöttei jelenlétében 23 ládányi arany- és ezüstművet, ruházatot, textíliákat, bútorokat, eszközöket, szőnyeget, kárpitokat vett át Munkácson.⁸⁰ A pontosan dokumentált átvételi listában az ötvösművek ismét egy kincstári inventáriumhoz méltó módon, számmal és súllyal együtt szerepelnek, az ekkor átadott ezüstművek össz súlya a lista szerint 1983 márkát és 44 pisetumot tett ki. Ez elmarad az 1633 februárjában mért mennyiségtől, ráadásul ekkor Katalin egyetlen tiszta arany tárgyat sem kapott meg. Mivel az 1633-as listában voltak ilyenek, arra következtethetünk, hogy Rákóczi György a különbözetet „leválasztotta” a restituált tárgyaktól és ezeket biztos helyre szállíttatta: Erdélybe.⁸¹

Rákóczi György kifogásai: út a második, tokaji megegyezéshez (1636. április)

A szekerek megérkezésekor és a ládák felbontásakor Brandenburgi Katalin nem kis megdöbbenéssel szembesülhetett azzal, hogy az igényeinek csak egy része teljesült: értékes tárgyak kimaradtak a neki küldöttek közül. Ekkorra már tisztában lehetett azzal is, hogy Rákóczi időhúzásra játszik. Feltehetően ennek határozottan hangot is adott, így Katalin megbízottja, Melith György egy hosszú listát állított össze a még hiányzó vagyonelemekről.⁸²

1633 decemberében már Gyulafehérváron voltak a Rákóczi által visszatartott ötvöstárgyak. December 19-én a korszak négy legjelentősebb kolozsvári ötvösmesterét – köztük a céhmestert – hívatta a fejedelem, hogy lemérjék azokat a tárgyakat, amelyekről tudottak voltak, hogy az özvegy fejedelemasszony igényt tart rájuk.⁸³ Ezek nem kis összeget tettek ki, 22 795 forintot. A becsléshez Rákóczi megjegyzéseket fűzött, és négy tételhez is odaírta, hogy azokat nem fogja megadni, inkább pénzt számoljanak el helyettük:

- egy ló alakú és egy tornyos, fedeles, harang alakú aranyos kupa – 1113 forint;
- 24 gyümölcsnek való aranyos csésze – 940 forint;
- az emblemikus Pálffy-serleg – 3000 forint;
- egy rubintos arany pohár – 3200 forint.⁸⁴

Az ekkor lemért ezüst és két arany pohár súlyát alapul véve az ötvösök becsértéket is megállapítottak, a súlyegység alapján számítottak úgynevezett fazonárat. A korban szo-

79 Sennyei István Rákóczi Györgynek. Pozsony, 1633. november 8. MNL OL MKA E 190 5. d. Nr. 984.

80 *Udvartartás és számadáskönyvek*, 278–296.

81 Az ismert lista csak az egyes típusok össz súlyát tartalmazza, az átadáskor azonban minden tárgy mellett szerepel a rá vonatkozó adat.

82 *Udvartartás és számadáskönyvek*, 332–340.

83 Uo. 296–298.

84 Uo. 297.

kásoshoz viszonyítva igen drága, valószínűleg mívés darabok lehettek a szóban forgó ötvöstárgyak. A Katalinnak átadott és a Gyulafehérváron lemért súlyadatok összesítésekor azt látjuk, hogy 1633 eleje óta bizony apadt a készlet. Szemre is hiányzott a korábbi arany-poharakból kettő: ezek közül a súlyadatok alapján 1633-ban még bizonyosan megvolt egy további is.

A Rákóczi által engedélyezett tárgyakat még 1633-ban Sárospatakra küldték. Ott Debreczeni Tamás prefektus átvizsgálta a ládák tartalmát, majd a tárházban a hosszú asztalra rakatta őket.⁸⁵ 1634 folyamán még többször is érkeztek szállítmányok Munkácsról és Gyulafehérvárról, amelyeket tehát Sárospatakon gyűjtöttek össze, főként ruhák, fegyverek, némi ezüst- és aranymű, sőt, még lovak is.⁸⁶ Az újabb hét ládát két alkalommal, 1634. szeptember 28-án és október 16-án Leleszen adták át Sennyei Sándornak és Melith Györgynek,⁸⁷ akik már ott a helyszínen csalódással vehették tudomásul, hogy a legértékesebb darabokat ismét visszatartotta a fejedelem. A források között szerencsésen fennmaradt az előbb említett Melith György-féle hiánylista, amelyet Rákóczi György alaposan megjegyzetelt; mind a margón, mind pedig az egyes tételek után látható a szálkás kézírás. A restál (tartozik, marad) és a restituál (megad) között széles skálán sorakoznak a fejedelem állításai: „szemmel se láttam egyiket is”; „nem volt, nem is leltük”; „ennek egyike itt vagyon, másikat hazud az eb szája és az több egyetmást ajándékon adta”; „ezeket elvitte Melith uram”; „mind megvoltak, elvitték ládástól”. Tehát Rákóczi kifogásai közé tartoznak, hogy az adott tárgyak hiányoznak, nincsenek ott, elvitték már őket, de van, amikor egyszerűen csak visszautasítja, hogy kiadja. A több száz tétel közül főként az arany- és ezüstművek kiszolgáltatását igyekezett megakadályozni, a bútoroknál, öltözeteknél, egyéb használati eszközöknél kevésbé akadékoskodott.

Brandenburgi Katalin ezúttal sem hagyta annyiban: 1635. november 1-jén Rákóczi ismét arra kényszerült, hogy a „német fejedelem asszony küldte restantiák”-kal foglalkozzon.⁸⁸ Most már valamivel rövidebb a lista, de makacsul rajta szerepeltek az arany-poharak, -csészék, -mosdók, -kannák, ezüstitálak. Egy 1000 arany értékű bezoárcsésze sehogy nem akart előkerülni, Rákóczi mellé jegyezte, hogy „talán terra sigillatából, mert soha nem látott senki olyan bezovárt, kiből csésze lött volna. Nem láttuk.”⁸⁹ Az osztozkodás még 1636-ra is áthúzódott, Katalin személyesen is megjelent, talán, hogy nyomatékosítsa követeléseit. Debreczeni Tamást kérdőre is vonta, aki a találkozójukról beszámolt a fejedelemnek. Virágvasárnap hívatta őt a fejedelemasszony, és megkérdezte, hogy az eperjesi megegyezés szerinti kielégítése mikor és hogyan fog megtörténni. Debreczeni igyekezett megnyugtani őt, hogy semmit nem visel jobban a szívéen Rákóczi György, mint hogy „contentálják őfelségét”:

85 *Udvertartás és számadáskönyvek*, 301–303.

86 Uo. 306–310., 321.

87 Uo. 328–332.

88 Uo. 345–350.

89 Uo. 345.

„Most is azért Nagyságod igenis akarja plenarie contentálni őfelségét, pénzzel, jószággal, ígéreten kívül restituálni, az sufficiens quietan[tia] meglévén. Az ígéretet, úgy veszem eszemben, örömezt oda hadná, csak hogy az contentatio lehetne készpénzzel; megmondottam, hogy az immár semmiképpen nem lehet, mert ez mostani szükségében Nagyságod is pénz nélkül nem lehet, de esztendő alatt vagy csak fél esztendő alatt is ki igyekezik Nagyságod az jószágokat váltani egyszersemind. Kérdezé, micsoda marhák vannak itt az restitutióra való marhákban; megmondottam, s minthogy úgy kíváná, írva is adtam. Azt monda, azért jött most maga alá, ha Nagyságod contentálja, maga vigyen fel mindeneket, mert az commissariusok miatt az felvött marhákban is vallott húszezer forint kárt, s Tarcait mondja, hogy kívánaná ezen az pénzen.”⁹⁰

Ezek után áprilisban, Tokajban megtörtént a megegyezés a két fél között. Az 1636. április 20–22-én kötött egyezség pontosan felsorolja a készpénztartozást, az öltözeteket, az arany- és ezüstműveket. A következőket ígérte a fejedelem:⁹¹

- Fogarasért 70 ezer forintot;
- Munkács jövedelmeiért 20 ezer forintot;
- a munkácsi ingóságokért háromezer forintot;
- megadja 10 ezer forintos adósságát;
- megadja a hatezer aranyat;
- ezenkívül kártalanítja Katalint bizonyos elveszett vagy elvett tárgyakért (például egy bokor kócsagtollért és egy patikaládáért) mintegy négyezer forint értékben;
- kiszolgáltatja a még követelt arany- és ezüstműveket, kárpitokat, szőnyegeteket és egyebeket.

Ez utóbbiakat az időhúzást mesteri tökélyre fejlesztő Rákóczi 1636. április 24–25-én adatta át Katalin embereinek Leleszen. Csak kevés tárgyat tudott magának és a családjának megőrizni, így a Pálffy-serleget és -kardot sem tarthatta meg.⁹² Az említett bezoárcsészét Vay Péter – Katalin korábbi kamarása – Czeglédi Istvánnál látta és ismerte fel, a forrásokból nem tudni, hogy valaha előkerült-e az értékes tárgy.⁹³ Rákóczi György a pénzbeli tartozásokat készpénzzel és Mád birtokával kívánta kiegyenlíteni. Végül úgy látszik, hogy ugyanekkor, április végén a készpénzkifizetés is végbe ment, a fejedelem 126 ezer forint átadását említi.⁹⁴ Mindez – bár óriási anyagi nehézségeket okozhatott neki és a családjának – fontos lépés volt ahhoz, hogy a Magyar Királyság politikusainak a jóindulatát elnyerje az ellenségesen fellépő Bethlen István ellen. Katalin 1637 nyarán még mindig Tokajban időzött, sőt, engedélyt kért, hogy a gyógyi [Algyógyfürdő/Feredőgyógy] fürdők-

90 Debreczeni Tamás Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. március 17. MNL OL MKA E 190 8. d. Nr. 1648.

91 „Az felséges Brandenburgi Katharina fejedelem asszony contentatiójáról való computus.” [Tokaj, 1636. április 20.] *Udvartartás és számadáskönyvek*, 363., 368–372.

92 A tárgy tehát 1636-ban Katalin tulajdonában volt. Tőle elkerülhetett, mert 1653-ban Pálffy Pál nádor végrendeletében a család elidegeníthetetlen örökségének tette meg apja egykori trófeáját. A zománcozott arany ötvösmű 1940-ban került a család ajándékaiként a Magyar Nemzeti Múzeumba.

93 Vay Péter vallomása. Gyulafehérvár, 1636. június 8. *Udvartartás és számadáskönyvek*, 374.

94 1636. május 16. *Levelek és okiratok I. Rákóczy György*, 364.

be mehessen, mert az tesz jót az egészségének.⁹⁵ Augusztusban tíz napot töltött ott, és még a fejedelmet is meglátogatta Gyulafehérváron egy ebédre.⁹⁶

Kinek a kincstára? Összegzés

Az Erdélyi Fejedelemség uralkodói választott fejedelmek voltak, akik között ugyan volt családi kapcsolat, de az éppen Katalinnal szemben álló trónkövetelő/utód Rákóczi György volt az első, aki törvényes leszármazottjának adta át a hatalmat. A fejedelmi hatalom elnyerése és biztonságos megtartása szempontjából a fiskális birtokok mellett a fejedelem saját családi birtokai, vagyona is meghatározóak voltak. Az anyagi javak, mindenképp a létező, valós likvid tőke és a kincstári állomány átörökítéséről, egyáltalán létéről is igen kevés tudható. Létezett egy „állami” kincstár, a *fiscus* által kezelt bevételeket – főként különböző készpénzt, de akár nemesfémeket, higanyt – tároló tér, trezor mint a fejedelemség gazdasági-pénzügyi életének része. Ahogy a Bethlen Gábor halála előtti összeírásból is látszik, ez nem vált el a kincseket – főként ötvösműveket, díszfegyvereket, drágakövet őrző tárházától. A kis állam materiális emlékekben – uralkodói jelvényekben és a reprezentációt szolgáló tárgyakban, a rezidencia berendezésében, ábrázolásokban – tovább öröklődő kincsege az azonban nem intézményesült, az idesorolható tárgyakat a regnáló fejedelem sajátjának, saját szerzeménynek tekintette. A források alapján elmondható, hogy az erdélyi fejedelmek tisztában voltak a személyes és uralkodói reprezentáció követelményeivel, erre igen sokat áldoztak is. Ennek a luxusfogyasztásnak a súlypontjai azonban az egyes fejedelmek alatt máshová estek.

A fejedelmi tárházakban őrzött vagyon – ideszámítva a készpénzt, a nemesfém, drágakő, drága textília-készleteket, a reprezentáció és a teaurálás céljára felhalmozott ötvösműveket, ékszereket, fegyvereket, lófelszerelést, házőltözeteket és viseleteket – összetételéről többnyire közvetett forrásokkal rendelkezünk. Bocskai István aranyműveinek (ékszerek és érmek) összeírásán kívül Kemény János és Apafi Mihály javainak inventáriuma ismert. Ezen iratok azonban nem a fejedelmi kincstár állományát tartalmazzák. A Bocskai-féle csonka listáról nemcsak a keltezés és helymegjelölés hiányzik, hanem az eredeti tulajdonos személye is csak a szövegösszefüggésből derül ki.⁹⁷ Kemény János mobilait majd egy esztendővel a fejedelem halála után vették számba a felesége révén birtokolt szatmári Aranyosmeggyesen.⁹⁸ Mindkét lista a tulajdonos saját, személyes tulajdonú tárgyaiként határozza meg a kincseket.

Az 1630–1636-os viták során keletkezett leltárakban kitapinthatók további olyan elemek is, amelyek ugyancsak a fejedelmi magán- és az állami tulajdonnak a tárgyakban

95 Debreczeni Tamás Rákóczi Györgynek. Tokaj, 1637. június 18. MNL OL MKA E 190 9. d. Nr. 2019.

96 Rákóczi György bécsi követének. Gyulafehérvár, 1637. augusztus 27. Uo. 2082.

97 Bocskai István erdélyi fejedelem kincsei. [Kiad. Géresi Kálmán.] *Magyar Történelmi Tár* 3 (1878) 146–153. A leltár kizárólag arany ékszereket és aranyérméket, numismákat tartalmaz.

98 P. Szathmári Károly: Egy magyar fejedelmi kincstár. *Magyar Történelmi Tár* 4 (1881) 763–781. A gazdag állományban ékszerek, igen nagyszámú fegyver és lófelszerelés, női és férfiviselet, szőnyegek és kisebb mennyiségű ezüstmű található.

nehezen szétválasztható voltát jelzik. Az Erdélyi Fejedelemségben nem volt örökletes a fejedelmi/uralkodói regáliák együttese: a kinevezési *adhname* és a szokásos kaftán, a bot (buzogány), a szablya és felszerszámozott ló mindig az aktuális uralkodó számára érkezett saját regália volt. A Munkácson 1631-ben felvett nagy jegyzékben szerepel egy különleges tárgycsoport: „egy veres bársony skofiummal⁹⁹ varrott szőnyeg, ahhoz egy király szín¹⁰⁰ atlacz skofiummal varrott superlat, fejedelem czimere rajta [...] 2 öreg szeczell¹⁰¹ szék.” Ugyanebben az iratban leírnak egy bársonnyal, ezüstös prémmel¹⁰² borított szekrényládát, amelyben egy bot, portai kard és egy török zászló is volt.¹⁰³ A bársonnyal bevont ládában akár Bethlen, de még inkább Brandenburgi Katalin uralkodói jelvényei lehettek, ezt valószínűsíti, hogy a fejedelemasszony még férje életében megkapta azokat a Portától.¹⁰⁴ A vörös bársony textíliák 1633-ban a Katalinnak átadandó tárgyak között is szerepelnek, de kicsit más leírással: „egy veres bársony skófiuummal varrott falra való velum az szegény megholt fejedelem czimere rajta”, illetve egy ugyanilyen díszű „asztralra való szőnyeg”.¹⁰⁵ A vörös bársony textíliák és a két karosszék – mindegyik Bethlen-címeres – együtt mintha egy trónus kellékei lennének: a trónusok, a mögöttük a falon függő kárpittal (*velum*). A szintén vörös bársonnyal borított láda is talán ehhez a készlethez tartozott, benne Bethlennek és/vagy Katalinnak a Portáról küldött hatalmi jelvényeivel.

A tárházakban őrzött kincsek, az udvar által használt „kinnjáró” ezüstművek, a rezidenciák felszerelése, berendezési tárgyai között bizonyára létezett a fejedelmi és állami, illetve a fejedelmi és magántulajdon között választóvonal. A *Schatzkammer*, a fejedelmi kincstári tárgyak együttese, az állami tárház, bár nem intézményesült, létezett a két tulajdon szétválasztásának hagyománya. Erre elsősorban közvetett forrásokkal rendelkezünk. Bocskai István végrendeletében a töröktől kapott koronát és kardot „az ország tárházába”/kincstárába rendelte megtartani, a testamentum további részében azonban a tárgyak/kincsek, mobiliák mindig mint saját tulajdon szerepeltek, melyekről szabadon rendelkezett. A Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György közötti későbbi vagyoni viták során is ilyen széljegyzetként tűnt csak fel a „fejedelmi tárház”/kincstár fogalma. Katalin bizonyos kárpitkészletek iránti igényét Rákóczi saját kezű megjegyzéssel látta el: az adott „régí ó selyem szőnyegeg egy házra valók, Báthoriak czimere rajta” olyan tárgyak, melyek „még Báthori Gábortól maradt ház öltözet, nincsen semmi közi ahhoz, harmadik vagy negyedik fejedelem idejétől fogva ott áll”.¹⁰⁶

99 Húzott aranyzszál, vékony aranydrót, amelyet az alapszövetre fektettek, majd selyemszállal leöltve rögzítettek a minta szerint.

100 Magyarországon és Erdélyben a vörös szín megnevezése.

101 Karfás, háttámlás szék, karosszék.

102 Ezüstszállból, ezüsttel bevont fonálból alakított csipkeszerű díszítmény.

103 Munkács, 1631 körül. *Udvartartás és számadáskönyvek*, 258.

104 Kármán: Egy diplomáciai zsákutca, 35.; Uő: Előremenekülés. A harmincéves háború mint megoldás az Erdélyi Fejedelemség hatalmi válságára. *Korunk* 33 (2022) 54.

105 Sárospatak, 1633. december 22. *Udvartartás és számadáskönyvek*, 299.

106 *Udvartartás és számadáskönyvek*, 348.

